

همایش علمی-پژوهشی مطالعات علمی علوم انسانی در جهان اسلام

نهاد برگزار کننده همایش: موسسه قانون یار

((با همکاری و حمایت معنوی دانشگاه فرهنگیان، آموزش و پرورش، بنیاد شهید و امور ایثارگران، سازمان ارشاد اسلامی، سازمان شهرداری (استان کرمانشاه) مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (استان تهران) و ...))

سردبیر علمی و مسئول برگزاری همایش: دکتر بهنام اسدی (نماینده مقالات در ۸ پایگاه ملی و بین المللی)

تاریخ برگزاری همایش: ۱۱ اسفند ۱۴۰۱ شماره مقاله: ۱۹/۸۰۰۵ رده بندی کنفرانس: الف ۲۴/۴۸۸

بررسی مستندات فقهی و حقوقی زندان زدایی

معصومه عباسی اصل

کارشناس ارشد، رشته الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، مرکز خرم آباد، لرستان

فروزان رضایی

کارشناس ارشد، رشته الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه پیام نور، مرکز خرم آباد، لرستان

چکیده

مجازات حبس بعد از کیفر اعدام، اساسی ترین سلاح و وسیله دفاع اجتماعی در مقابله با بزهکاری و برقراری نظم و امنیت میباشد. در حال حاضر مجازات زندان که از افتخارات انسانی، به مکان تولید بزهکاری مبدل شده و رویکرد اصلاحی و بازدارندگی، و بازپروری آن با شکست روبرو شده. به همین علت مورد نقد حقوقدانان قرار گرفته است. لذا تبدیل یکی از نوع مجازاتهای جایگزین حبس به نوعی دیگر از مجازات جایگزین حبس امکان پذیر نمیشد. تمهید مجازاتهای اجتماعی به مفهوم کنارگذاری زندان و مابقی مجازاتهای سنتی نبوده، بلکه سعی در این میباشد برای کامل تر کردن آنها و متنوع ساختن گزینه های کیفری که قاضیان در اختیار دارند. مجازاتهای جایگزین به دو دسته مطلق و نسبی قابل تقسیم هستند و کیفرهایی هستند که به جای زندان توسط دادرس مورد حکم قرار گرفته اند و دارای کارکرد اجتماعی، اصلاحی و بازپروری هستند و بنابراین علاوه بر اصلاح و بازپروری بزهکاران از تبعات دیگر مجازاتهای سالب آزادی نیز ممانعت می کنند. به همین علت امروزه توسل به جایگزین های مجازات سالب آزادی توسط نظام های کیفری امری الزامی است.

واژگان کلیدی: حبس، جایگزین، جریمه نقدی، جریمه نقدی روزانه

بخش اول: کلیات

بند اول: مقدمه

مجازات در واقع نوعی واکنش اجتماعی در مقابل پدیده مجرمانه است و جامعه برای تنظیم روابط اجتماعی میان مردم و حفظ ارزش‌های اساسی حاکم بر روابطشان ناچار است در مقابل افراد هنجارشکن واکنش نشان دهد. در میان مجازات‌ها، مجازات حبس در سال‌های اخیر به دلایلی مانند داشتن آثار زیان‌بار برای مرتکب جرم، خانواده او و جامعه، عدم بازدارندگی مناسب، هزینه‌های بالای زندان، حرفه‌ای تر شدن زندانیان به واسطه آموزش‌های زندانیان دیگر و... مورد انتقاد بسیاری قرار گرفته است و با ارائه پیشنهاداتی سعی در کاهش استفاده از این مجازات را دارد. برای حبس زدایی دو روش وجود دارد. روش اول، روش عفو است که خود به دو نوع عمومی و خصوصی تقسیم می‌شود. در روش دوم، ایجاد تغییرات در قوانین کیفری است که این روش نیز دارای دو رویکرد است. در مجموع دو هزار و ششصد عنوان مجرمانه داریم که این تعداد بسیار زیاد بوده و بایستی در آن تجدیدنظر نمود. از جمله آثار کاهش عناوین مجرمانه، می‌توان به کاهش ورودی پرونده‌ها به قوه قضائیه و کاهش آمار زندانیان اشاره کرد. در رویکرد دوم نیز به ایجاد تغییرات در میزان مجازات جرائم اکتفا می‌شود تا از این طریق امکان آزادسازی برخی محکومین فراهم گردد. در قانون کاهش حبس تعزیری، از این روش برای کاهش میزان زندانیان استفاده شده است.

بند دوم: پیشینه پژوهش

طبق بررسی و مطالعات اجمالی در پژوهش‌های داخلی انجام شده در مورد مجازات‌های جایگزین حبس، با توجه به این که این موضوع از سال ۹۲ وارد قانون مجازات اسلامی شده، تحقیق مستقلی راجع به این موضوع صورت نگرفته و پژوهش‌های انجام شده به موضوعات فرعی آن پرداخته‌اند و این موضوع به نظر نیازمند بررسی بیشتر می‌باشد. به طور کلی، طبق مطالعات و تحقیقات انجام شده در اکثر کشورها و حتی در ایران مجازات حبس در برآورده کردن رسالت‌ها و اهدافش موفق نبوده است. یکی از انگیزه‌های تدوین و تنظیم «لایحه مجازات‌های اجتماعی جایگزین زندان» ناشی از همین امر بوده است (منصور آبادی، ۱۳۸۶). به دلیل انتظارات عمومی در برخورد قاطع با مجرمان و فقدان جنبه‌های سزاگرایانه در این کیفرها (کیفرهای جایگزین حبس) این مجازات‌ها پیشتر از سایر برنامه‌های دیگر عدالت کیفری در معرض اتهام ناکارآمدی بوده‌اند (بالانیان، ۱۳۹۳). برای فردی کردن مجازات جزای نقدی، افزون بر ملاقات حضوری متهم، از منابع اطلاعاتی دیگر (مانند فیش‌های مالیاتی، وضعیت بدهی‌ها و غیره) نیز

می‌توان استفاده کرد (آشوری، ۱۳۸۲). برای اجرای موفقیت آمیز، برنامه‌های جایگزین حبس در ایران قوه قضائیه و سایر نهادهای مسؤول، با زمینه و بستر مناسب و مفید از طریق فرهنگ سازی به عنوان نمونه، توجیه و تبیین برنامه‌های جایگزین حبس برای قضات از طریق برگزاری نشست‌ها و دوره‌های آموزشی، مطلع ساختن مردم از عیوب زندان و عملکرد مفید نهادهای جایگزین زندان از طریق تهیه فیلم، برنامه‌های تلویزیونی و غیره فراهم کنند. از آن‌جا که اجرای بسیاری از این تدابیر مانند خدمات اجتماع محور نیازمند مشارکت و همکاری مردم و نهادهای جامعه‌ای است، فرهنگ سازی را باید مهم‌ترین شرط لازم برای تضمین موفقیت برنامه‌های جایگزین تلقی کرد (حاجی تبار فیروزجائی، ۸۷).

بند سوم: روش پژوهش

در این مقاله سعی می‌شود با استفاده از نظرات حقوقدانان و کتب و مقالات حقوقی معتبر، مطالب جمع‌آوری شده و تجزیه و تحلیل گردد. در نتیجه روش تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای می‌باشد.

بخش دوم: تعاریف

مشروعیت حبس کردن، به این معنی که یک نفر را با حکم قاضی می‌توان زندانی کرد مورد اتفاق عموم فقهای مسلمین است و در این مورد هم اختلافی پدیدار نیست، اما در منشأ مشروعیت آن اختلاف است.

افرادی از جمله، مرحوم شیخ حر عاملی در کتاب وسایل الشیعه، سید علی بن محمد علی طباطبائی در کتاب شرح مختصر نافع و شهید اول محمدبن مکی بن محمدبن حامدبن احمد عاملی در کتاب خود به نام غایه المراد که در شرح نکت الارشاد علامه حلی «ره» نوشته با توجه به واژه نفی کردن در آیه مذکور معتقدند که نفی کردن به منظور حبس کردن است.

• مشروعیت زندان از دیدگاه‌های مختلف

مشروعیت حبس کردن، به این معنی که یک نفر را با حکم قاضی می‌توان زندانی کرد مورد اتفاق عموم فقهای مسلمین است و در این مورد هم اختلافی پدیدار نیست، اما در منشأ مشروعیت آن اختلاف است. گروهی با استناد به قرآن، گروهی با استناد به سنت، جماعتی با استناد به اجماع و عده‌ای از هر سه در این مورد بهره می‌گیرند، که ما اقوال علما و مفسران را در این زمینه با منشأ اختلاف و نام مذهبی که از

آن پیروی می‌کنند بیان می‌کنیم. کسانی که به مشروعیت حبس کردن از نظر قرآن معتقدند به آیه معروف ۳۳ از سوره مبارکه مائده استناد می‌کنند که خداوند متعال در این آیه می‌فرماید:

«کیفر آنها که با خدا و پیامبر به جنگ بر می‌خیزند و در روی زمین دست به فساد می‌زنند این است که اعدام شوند یا به دار آویخته گردند یا دست راست و پای چپ آنها بریده شود و یا از سرزمین خود تبعید گردند...» ایشان بر این باورند که مراد از نفی در این آیه زندانی کردن است در این مورد استناد آنها علاوه بر روایات قابل اعتماد، به این است که نفی کردن انسان از روی زمین به گونه حقیقی معقول نیست، زیرا به این منظور به هر کجا فرستاده شوند همان جا نیز جزء زمین است، پس منحصرأ باید معنای نفی کردن، حبس کردن باشد، چون افراد در حبس نمی‌توانند مانند دیگر مردم آزاد باشند.

اما کسانی که معتقدند قرآن به مشروع بودن زندان دلالت نمی‌کند، نفی کردن را به تبعید تفسیر می‌کنند و در این میان دسته سومی وجود دارد که نظرشان بر این است که افراد مشمول آیه مذکور را بنا به استناد آیه باید تبعید نمود و در تبعید گاه در زندان نگهداری کرد افرادی از جمله، مرحوم شیخ حر عاملی در کتاب وسایل الشیعه، سید علی بن محمد علی طباطبائی در کتاب شرح مختصر نافع و شهید اول محمد بن مکی بن محمد بن حامد بن احمد عاملی در کتاب خود به نام غایه المراد که در شرح نکت الارشاد علامه حلی «ره» نوشته با توجه به واژه نفی کردن در آیه مذکور معتقدند که نفی کردن به منظور حبس کردن است. بسیار روشن و واضح است که نصب حاکم در میان مردم برای حفظ حقوق آنها و نظام اجتماع و مصالح همگانی است و عقل سلیم بر ضرورت حفظ نظام و جلوگیری از ضرر رساندن به دیگران حکم می‌کند و در صحت این حکم تمامی عقلا اتفاق نظر دارند. حبس کردن اگر چه مستلزم ضرر رساندن به جان و مال شخص محبوس است اما اگر یک جنایتکار را بدون حبس آزاد بگذارند آن کار مستلزم ضرر رساندن به افراد جامعه و نادیده گرفتن مصالح آنهاست، چه بسا امنیت آنها را هم تهدید می‌کند و تردید نباید کرد که مراعات مصلحت همگانی از نظر عقل، از رعایت مصلحت فردی مهم‌تر است. پس زمانی که حفظ نظام و آرامش و امنیت مردم بستگی به حبس کردن داشته باشد، به حکم عقل، حبس کردن واجب است و با توجه به این که حکم عقل کاشف از حکم شرع است، زیرا آنچه را که عقل به آن حکم می‌کند، شرع نیز با آن همراه است، پس حکم عقلی در مقابل دیگر ادله، دلیل مستقلی می‌شود که از حکم شرع، کشف می‌شود از اقوال بعضی از دانشمندان و فقها معلوم می‌گردد که آنان برای مشروعیت زندان دنبال دلیل عقلی نیز بوده

روایاتی از هر دو فرقه شیعه و سنی در مورد حبس متهم به قتل وارد شده است چنان که بسیاری از فقها به مضمون آن‌ها فتوا داده اند. بعضی از فقها فتوا داده اند که مدت حبس شش روز است و بعضی آن را تا

سه روز گفته اند و نیز به برخی دیگر نسبت داده شده که مدت آن را تا یک سال هم دانسته‌اند. با این حال، همه این مطالب، همان طور که صاحب جواهر بدان تصریح کرده، تنها در مورد اتهام به قتل است و اتهام ایراد جرح را شامل نمی‌شود.

سکونی از امام صادق (علیه السلام) روایت کرده که حضرت فرمود: پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) متهم به قتل را شش روز زندانی می‌کرد، اگر اولیای دم بینه می‌آوردند بر اساس آن حکم می‌فرمود و گرنه متهم آزاد می‌شد. (کافی، ج ۷، ص ۳۷۰)

در جایی دیگر روایت شده است که حضرت علی (ع) فرمود: حبس تنها در موردی است که امر بر امام مشتبّه باشد و متهم برای رفع ابهام، حبس می‌شود تا امام، ماجرا را به روشنی دریابد. پس هر حبسی که بعد از روشن شدن صورت گیرد، ستم است. (طبسی، نجم الدین، حقوق زندانی و موارد زندان در اسلام ص ۳۴).

شیخ طوسی (ره): شایسته است متهم به قتل، شش روز زندانی شود. پس اگر مدعی در طی این شش روز بینه ای آورد یا حکم در مورد او صادر شد، در زندان می‌ماند تا حکم او اجرا شود، و گرنه آزاد می‌شود.

علامه حلی (ره): اگر کسی به قتل متهم شود و موردی از موارد لوث باشد، هر گاه ولی دم در خواست کند، متهم به قتل تا اقامه بینه زندانی شود، با خواسته او موافقت می‌شود. دلیل این مطلب، روایت سکونی از امام صادق (علیه السلام) است.

شیخ محمد حسن نجفی (ره): به هر حال عمل به خبر سکونی، خالی از قوت نیست زیرا این قول به سیره عملی علما و نقل اجماع و در عمل به اخبار این راوی تکیه دارد. (همان، ص ۳۷)

آیت الله خوئی (ره): اگر مردی متهم به قتل شود، شش روز زندانی می‌شود، پس اگر طی این شش روز اولیای مقتول دلیلی که قتل با آن ثابت می‌شود، اقامه کردند طبق همان دلیل حکم می‌شود، در غیر این صورت شخص متهم آزاد می‌شود. (موسوی خوئی، سید ابوالقاسم، مبانی تکلمه المنهاج، ج ۲، ص ۱۸۰)

امام خمینی (ره): اگر مردی متهم به قتل شود و ولی مقتول از حاکم تقاضای حبس او را کند تا وی شاهدان خود را حاضر کند، علی الظاهر برای حاکم جایز است اجابت کند، مگر در صورتی که متهم مرد مورد وثوق باشد و احتمال فرار درباره اش نرود که در این صورت جایز نیست و در فرضی هم که متهم را حبس کرد اگر مدعی تا شش روز بینه خود را نیاورد، حاکم متهم را رها می‌کند.

در مسأله ای دیگر نیز حضرت امام خمینی (ره) می‌فرمایند: اگر در جنایتی اولیاء دم چند نفر باشند که همه حق شرکت در قصاص داشته باشند و هنگام قصاص بعضی حاضر و بعضی غایب باشند، از مرحوم شیخ طوسی حکایت شده که فرموده اند، آن که حاضر است، می‌تواند به تنهایی حق همه را استیفاء کند به شرطی که سهم خون بها ی سایرین که غایبند به عهده بگیرد، لکن شبهه آن است که بگوییم اگر مدت غیبت بقیه کوتاه است آن کس که حاضر است صبر کند تا غایبین حاضر شوند، و علی الظاهر جایز است جانی را اگر احتمال فرارش هست تا آمدن غایبین زندانی کنند. (تحریر الوسیله، ج ۴، ص ۶۸۶، ۶۷۸)

مطالب مذکور با قطع نظر از اهمیت جان مسلمانان و لزوم رعایت احتیاط در حفظ آن است، و گر نه اهمیت جان مسلمان و لزوم رعایت احتیاط در حفظ آن، به تنهایی برای پذیرفتن حکم حبس به قتل کافی است اما این نکته هم نباید فراموش شود که مورد ذکر شده که فقیهان مذهب تشیع هم به آن فتوا داده اند، تحت عنوان بازداشت موقت است، پس به خوبی روشن است که شخص تحت نظر عنوان متهم دارد یعنی شخصی که هنوز مجرمیت وی ثابت نشده در نتیجه دو نکته از دید رأفت اسلامی و حفظ کرامت انسانی در این خصوص حائز اهمیت است.

اول اینکه همان طور که بیان شد شخص تحت نظر متهم است نه مجرم! پس حفظ کرامت وی واجب است. دوم اینکه طبق سیره نبوی که مدت بازداشت موقت را شش روز در نظر گرفت و وظیفه حاکم اسلامی است او هم با نهایت دقت و حفظ حرمت خون مسلمان باید بدون فوت وقت و هیچ گونه فوت زمان به اتهام متهم به قتل که در بازداشت موقت به سر می‌برد رسیدگی کند که البته با توجه به حجم بالای پرونده‌های قضایی در محاکم علی‌الخصوص در دادسراها و دلایلی از قبیل کمبود نیروی انسانی و امکانات علمی و عملی، عملاً مدت بازداشت موقت آن هم در بحث قتل عمدی به طول می‌انجامد و حال آنکه بازداشت موقت برای شخص متهم به قتل عمدی نیز خالی از نفع نیست چرا که بازداشت کسی که در مظان اتهام قتل عمدی قرار دارد مانعی است برای دسترسی اولیای دم مقتول به او برای مواردی از قبیل انتقام.

نتایج و یافته‌ها

عمر مجازات را می‌توان با عمر انسان مساوی دانست. یعنی اولین تخلفی که از سوی انسان‌های اولیه بروز نمود، موجب اعمال اولین مجازات شد. در تاریخ برای استفاده از زندان به استناد نوشته‌های اولین، در رم قدیم البته فقط برای نگهداری موقت مجرمان، نه مجازات کردن آنها بوده است. مجازات حبس به منزله یک مجازات اصلی از نیمه دوم قرن هیجدهم تاکنون به عنوان یک واقعیت گریز ناپذیر در نظام

کیفری اکثر کشورها وجود دارد. زندان که در ایران قبل از صد سال پیش مورد استفاده قرار می‌گرفت، پیامی جز شکنجه و مشقت برای زندانیان نداشته است. به قول ریموند گسن، جرم شناس معروف، زندان‌ها به جای ایفای رسالتی که در پیشگیری از تکرار جرم به آن‌ها محول شده است خود از فراهم کنندگان و خادمان حقیقی بزهکاران مکرر محسوب می‌شوند. هدف مجازات اصلاح مجرم، دفاع اجتماعی و اجرای عدالت است (شامبیاتی، ۱۳۸۸: ۲۸۱). اما امروزه زندان که روزی ساخت آن از افتخارات بشری بود شدیداً مورد انتقاد اندیشمندان قرار گرفته است. نتایج مطالعات و آمارها نیز نشان دادند که حبس چه از منظر فلسفه ارباب و بازدارندگی و چه از منظر فلسفه اصلاح و درمان با شکست مواجه شده است و در عین حال انتقادهای گسترده‌ای به آثار منفی زندان از لحاظ اقتصادی، جرم شناختی و اجتماعی وارد شده است (حاجی تبار فیروزجائی، ۱۳۸۶: ۳۹). مکتب تحقیقی حقوق جزا به رهبری سزار لومبروزو زندان را سخت مورد انتقاد قرار داده و به جای آن اقدامات تأمینی و تربیتی را پیشنهاد نمود. جایگزین حبس که امروزه مورد قبول اکثریت کشورها قرار گرفته است متأثر از تعالیم این مکتب است. امروزه به دلیل افزایش آمار زندانیان و نیز عدم کارایی حبس مجرمین به عنوان ابزاری جهت بازسازی و تنبیه آنان، انتقادات اساسی به ساختار و کارایی کیفرهای سنتی از جمله حبس از طرف جرم‌شناسان و قضات محاکم و دکترین حقوقی آغاز شده است که برای خروج از این وضعیت خطرناک و بحرانی اقدام‌هایی انجام شده که بازاندیشی و بازنگری در نظریه مجازات‌ها به ویژه (زندان) از آن جمله می‌باشد. بررسی آمار زندانیان ایران ما را به این نتیجه می‌رساند که اکثریت زندانیان در ایران دارای سابقه کیفری هستند مسئله فوق نمایانگر آموزش‌پذیری بزهکاران در زندان برای ارتکاب بزه جدید به جای (اصلاح و تربیت) است؛ و مجازات حبس عملاً دارای پیامدهای چون ناکارآمدی در اصلاح و بازپروری زندانیان خصوصاً در حبس‌های کوتاه مدت، جرم‌زا بودن محیط زندان و جرم‌آموزی مجرمین تازه کار از مجرمین به عادت و سابقه دار در زندان، تحمیل هزینه‌های سنگین اقتصادی برای کشورها اعم از ساخت زندان و نگهداری زندانیان و مشکلات بهداشتی و روانی زندان و غیره است که قانونگذاران ایران اسلامی نیز در راستای برطرف کردن موانع و مشکلات عدیده‌ی حبس محوری در نظام عدالت کیفری ملی خود، و تحت تأثیر توصیه‌های سازمان ملل متحد و تجربیات موفق بسیاری از کشورها و نیز به دلیل ناکارآمدی برنامه‌های اصلاح و درمان در ایران و نگرش رئیس قوه قضائیه به مسله زندان در فقه مبادرت به تهیه و تصویب مجازات‌های اجتماعی جایگزین حبس در ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ نموده است. مجازات‌های جایگزین حبس شیوه‌های نوین و مناسب برای کاستن تبعات و آثار اجتماعی و روانی و خانوادگی زندان است. تحمل کیفر در جامعه یا مجازات‌های اجتماعی در برگیرنده دامنه گسترده‌ی از ضمانت اجراها با قابلیت جایگزینی با مجازات‌های زندان سنتی (حبس) است که از جمله مصادیق مجازات‌های جایگزین حبس انجام کارهای عام‌المنفعه یا خدمات عمومی،

دوره ی مراقبت، جزای نقدی و محرومیت از حقوق اجتماعی می باشد. طبیعتاً هر اقدامی از سوی دولت ها جهت جایگزینی مجازات حبس دارای آثار و تبعاتی بوده که معمولاً دیده نمی شود که به نظر، اقدامات قانونگذار در جایگزینی مجازات حبس در ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی نیز خالی از ایراد نمی باشد. مثلاً مجازات محرومیت از حقوق اجتماعی، صرف تمرکز بر فرصت زدایی و سلب موقعیت های مناسب جرم زاء، صرفاً به دنبال کاهش میزان تکرار جرم اند و تأثیری بر شخصیت مجرمان و دوباره تربیت کردن و نقش، در بازپروری بزهکاران ندارند. این مجازات ها صرفاً توان مجرمان را سلب می کند و مشکل روان شناسانه مجرمان برطرف نمی شود و تأثیر اندکی در بازسازی شخصیت مجرم دارد از دیگر سوالات مطرح در این باب این که آیا جامعه ایرانی و فرهنگ ایرانی برای محرومیت از حقوق اجتماعی بزهکاران به عنوان مجازات جایگزین زندان اهمیتی قائل است؟

باور ایرانی باید این مجازات ها را به عنوان پاسخ مناسب و حتی قاطعانه به عنوان مجازات جایگزین حبس تلقی کند (نیاز پور، ۱۳۸۷: ۱۲۸)، تا جنبه محرومیت از حقوق اجتماعی مجرمان هم جنبه بازدارندگی داشته باشد. و افکار عمومی نیز پذیرای اعمال و اجرای چنین مجازات هایی باشند.

از ایرادات دیگر قانونگذار که خالی از بحث نیست مجازات جزای نقدی است. بسیاری از قضات دادگاه ها جزای نقدی روزانه را به عنوان یک جایگزین هدفمند برای حبس یا تعلیق مراقبتی تلقی نمی کنند و اعتقاد دارند جزای نقدی روزانه به تنهایی سبب متنبه شدن مجرم نمی گردد همچنین در نظر گرفتن جزای نقدی با مبلغ پایین اثر بازدارندگی نخواهد داشت (آشوری، ۱۳۸۲: ۳۸۸)، و ایراد دیگر مجازات جزای نقدی این که محکوم علیه در صورت عجز از پرداخت آن روانه زندان می شود که این امر باعث شده که مجازات جایگزین حبس کارکرد خود را به عنوان یک مجازات اجتماعی از دست بدهد؛ و همچنین اعمال بعضی از مجازات های جایگزین حبس نیازمند شناسایی دقیق قضات از مشکلات مجرمان و تشکیل پرونده شخصیت برای مجرم می باشد که با توجه به مطالب فوق الذکر و همچنین ایرادات دیگر از جمله اعمال این مجازات های جایگزینی حبس در همه جرایم، به نظر مجازات های جایگزین حبس ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی خالی از بحث نیست.

بند اول: مجازات های جایگزین حبس بعد از انقلاب اسلامی

با دگرگونی وسیعی که پس از انقلاب اسلامی در مقررات کیفری ایجاد شد، مجازات سالب آزادی در طبقه بندی جدیدی از مجازات ها، صرف نظر از موارد استثنایی، اصولاً به عنوان مجازات تعزیری و در

اختیار قاضی قرار گرفت. مع الوصف قانونگذار، با رعایت اصول قانون اساسی، قلمرو مجازات ها و موارد عفو و تخفیف با تعلیق و سپس امکان تبدیل آنها را پیش بینی کرد.

الف: تحدید مجازات سالب آزادی در مرحله اجرا

قانون راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱، آزادی مشروط زندانیان را به موجب ماده ۳۹ برای محکومان بار اول به حبس تعزیری پس از گذراندن نصف حبس تحت شرایطی پیش بینی کرد. اگر چه در تنظیم مقررات راجع به آزادی مشروط، قانونگذار سال ۱۳۶۱ از قانون آزادی مشروط سال ۱۳۳۷ تأثیر پذیرفته است؛ اما با محدود کردن آن به حبس تعزیری، از دامنه شمول مقررات آزادی مشروط کاسته است. در حالی که قانون آزادی مشروط سال ۱۳۳۷ شامل حبس های جنایی و حتی حبس موبد نیز می شود. بنابراین مقررات آزادی مشروط سال ۱۳۶۱ به سوی تشدید، گام برداشته است. با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ تغییراتی در نوع و مدت تحمل حبس و ترتیباتی که در مدت آزادی مشروط باید رعایت شود ایجاد شد (همان: ۴۲)؛ بدین ترتیب که آزادی مشروط در حبس های تعزیری و غیر تعزیری قابل اعمال است و مدت لازم برای اعطای آن (به سیاق قانون آزادی مشروط سال ۱۳۳۷) تحمل نصف مدت در حبس های کمتر از سه سال و تحمل دو سوم آن در حبس های بیشتر از سه سال است.

هر چند در این قانون قلمرو مقررات آزادی مشروط به انواع حبس گسترش داده شد، اما در حبس های بیشتر از سه سال نسبت به قانون راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱ دامنه آن محدودتر شد و دادگاه را نیز به تعیین شرایط و ترتیباتی که محکوم علیه در مدت آزادی مشروط باید رعایت کند، مقید نمود که این شرایط می تواند مکمل هدف اصلاحی و تقویت انگیزه مجرم در بازگشت مجدد به جامعه شود. البته با اصلاح این ماده در تاریخ ۱۳۷۷/۲/۲ شرایط اعطای آزادی مشروط برای تمام انواع حبس یکسان شده و به موجب آن مدت لازم برای اعطاء آزادی مشروط گذراندن نصف مجازات حبس در کلیه حبس ها می باشد. قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ و ۱۳۹۲ تعیین مدت آزادی مشروط را پیشتر از پنج سال و کمتر از یک سال اجازه نمی دهد، حتی اگر باقیمانده حبس کمتر از یک سال باشد. بنابراین هرچند با شمول مقررات آزادی مشروط به تمام انواع حبس در جهت نفع متهم گام برداشته شده است، اما تعیین شرایط جدید برای دوره آزادی مشروط و شمول مدت حداقل یک سال حتی برای باقیمانده مدت کمتر از یک سال، از نرمش زیاد در مقابل مجرمان اجتناب شده است.

ب: تعلیق

درباره تعلیق اجرای مجازات حبس نیز قانونگذار مجازات اسلامی ۱۳۶۱ عمدتاً از مقررات قانون تعلیق اجرای مجازات مصوب ۱۳۴۶ تبعیت کرده است؛ با این تفاوت که این نهاد حقوقی، دیگر به مجازات حبس اختصاص داده نشد، بلکه کلیه محکومیت های تعزیری را شامل می شد. با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ و با عنایت به ظهور مجازات بازدارنده در نظام کیفری کشور مجازات حبس نیز در مواردی به عنوان مجازات بازدارنده قابل استفاده شد و در ماده ۲۵ این قانون کلیه محکومیت های تعزیری و بازدارنده قابل تعلیق شناخته شد. در ماده ۴۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در کلیه جرائم تعزیری درجه ۳ تا ۸ را قابل تعلیق دانسته است. اجتناب از زندان، انگیزه اصلی سیاست جایگزینی از طریق تعلیق اجرای حبس است اما قانونگذار مجازات اسلامی دامنه ی این سیاست را به مجازات های دیگر نیز گسترش داده است که استفاده نامناسب آن همواره منشأ انتقاد به نهاد حقوقی تعلیق مبنی بر انعطاف بیش از حد در مقابل مجرمین بوده است.

ج- تبدیل مجازات حبس

از ابتکارهای دیگر قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ امکان تبدیل مجازات تعزیری و بازدارنده به نوع دیگر مجازات است. بدین ترتیب دادرسان در مقام جایگزینی مجازات حبس با انواع گوناگونی از مجازات های تعزیری و بازدارنده مواجه هستند. بر خلاف قانونگذار راجع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱ که با لغو مقررات تبدیل حبس جز تعلیق جایگزین دیگری برای حبس باقی نگذاشته بود. قانونگذار در قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ دست قضاات را به طور بی سابقه ای برای تبدیل حبس باز گذاشته است (همان: ۴۳)، قبل از آن نیز بند اول تبصره ۱۷ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۸ تبدیل حبس به جزای نقدی را إحیا کرده بود. و قانونگذار در قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین مصوب ۱۳۷۳ مجدداً مقررات بند ۱ تبصره ۱۷ قانون برنامه اول توسعه را تصویب و بر آن صحه گذارد. با تصویب قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ در ماده ۶۴ به مجازات های جایگزین حبس از جمله جزای نقدی روزانه، دوره مراقبت، خدمات عمومی رایگان و محرومیت از حقوق اجتماعی اشاره شده است.

نتیجه گیری

یکی از کیفرهایی که در فقه اسلام به صورت خیلی محدود آمده است، مجازات زندان است و در مواردی هم که هر چند به صورت محدود این مجازات ذکر شده و یا از سوی ائمه طاهرین (ع) نقل شده است به

منظور اصلاح مجرم و با رویکرد بازدارندگی و عمدتاً هم ابزاری جهت احقاق حق مردم مورد استفاده حاکمیت بوده است و دانستیم که جز در حدود الهی مجازاتی با مدت معلوم و مدت‌های زیادی در حبس و مجازات زندان در شرع مقدس و سیره حکومتی ائمه وجود ندارد. پس در نتیجه این که امروزه در کشور ما به عنوان یک حکومت اسلامی مجازات‌های بسیار وحشتناک حبس با مدت زمان‌های طولانی که مثلاً در جرائم مربوط به مواد مخدر اعمال می‌شود به نظر می‌رسد که به دور از منطق اسلام و سیره حکومتی علوی می‌باشد و چه بسا این که در زندان‌های جامعه امروزی ما، جنبه بازدارندگی و اصلاح مجرمین بسیار کم رنگ به نظر می‌رسد، چرا که با وجود مجرمان خطرناک در کنار یکدیگر، متهمانی که هنوز مجرمیت آنها ثابت نشده است، محکومان مالی و مجرمان بدون سابقه و همچنین وجود سرمنشأ بعضی جرائم یعنی سیگار در داخل فروشگاه‌های زندان، کاملاً این هدف والای انسانی که همان اصلاح و تربیت و باز پروری مجرم است را منهدم و در کل این هدف را به بیراهه منحرف ساخته است.

نهادهای حاکمیتی ما باید تمام عوامل قانونگذاری و قضات دستگاه قضایی، علی‌الخصوص قضات جدید الورود به سیستم قضایی را مجبور به بازبیدهای متوالی از زندان‌ها کند و حتی شرایطی را فراهم کند که مدتی را هر چند محدود و کم، ایشان در زندانهای جامعه بمانند و از نزدیک با معضلات و تبعات این مجازات خانمان سوز آشنا شوند، تا در هنگام وضع قوانین و صدور احکام قضایی منجر به مجازات زندان که اکثراً طبق نظر فقهای معاصر و عصر حاضر از جمله مرحوم حضرت آیت الله هاشمی شاهرودی که در رأس دستگاه قضایی این معضل را درک کرده اند، خلاف شرع دانسته شده است، با نگاهی منصفانه تر به این مسأله نظاره کنند، چرا که بسیاری از عاملان قانونگذاری و قضات دستگاه قضایی هیچ گونه اطلاعی از داخل زندان و مشکلات به بار آمده از این مجازات نسبت به خانواده زندانیان ندارند.

منابع و مأخذ:

۱. باقری راد، ابوالفضل؛ (۱۳۹۵) **اصول فقهی با بیان ساده**، تهران، مشاهیر دادآفرین، چاپ چهارم.
۲. خوئی سید ابولقاسم؛ **مبانی تکلمة المنهاج**، ترجمه علی مددی، جلد اول و دوم، قم، انتشارات حقوق اسلامی، چاپ اول.
۳. طبسی، نجم الدین؛ (۱۳۸۳) **حقوق زندانی و موارد زندان در اسلام**، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم.
۴. فتحی، حجت الله؛ (۱۳۹۴) **شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی**، تحت اشراف حضرت آیه الله العظمی هاشمی شاهرودی، قم، موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی، چاپ اول.
۵. موسوی خمینی (امام) سید روح الله؛ (۱۳۹۱) **تحریر الوسیله**، ترجمه موسوی همدانی، جلد چهارم، قم انتشارات دارالعلم، چاپ چهارم.
۶. محقق داماد، سید مصطفی؛ (۱۳۸۷) **قواعد فقه جزایی**، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی، چاپ نهم.
۸. وائلی، احمد؛ (۱۳۶۴) **احکام زندان در اسلام**، ترجمه محمد حسن بکائی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۹. هاشمی شاهرودی، سید محمود؛ (۱۳۹۵) **زندان زدایی**، قم، موسسه دائرة المعارف فقه اسلامی، چاپ اول.
۱۰. هاشمی شاهرودی، سید محمود؛ (۱۳۸۷) **پژوهش های نو در فقه معاصر**، جلد سوم، قم، چاپ اول.
۱۱. قانون مجازات اسلامی مصوب؛ (۱۳۹۲) مجلس شورای اسلامی.
۱۲. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب؛ (۱۳۹۲) مجلس شورای اسلامی.
۱۳. قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی مصوب؛ (۱۳۹۴) مصوب مجلس شورای اسلامی.
۱۴. آیین نامه نحوه اجرای احکام حدود، سلب حیات، قطع عضو مصوب؛ (۱۳۹۸) رئیس قوه قضائیه.

توجه داشته باشید: جهت چاپ مقالات خود در نشریات علمی و همایش های معتبر با (خانم دکتر جعفری) ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵ تماس بگیرید. گواهی نامه پذیرش و چاپ مقاله، کمتر از ۷۲ ساعت صادر می گردد.

**موسسه علمی و حقوقی قانون یار
برگزار می کند**

 وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی کرمانشاه

 جمهوری اسلامی ایران
وزارت آموزش و پرورش

 دانشگاه فرهنگیان

پنجمین همایش علمی-پژوهشی
مطالعات علمی علوم انسانی در جهان اسلام

ارگان ها و سازمان های حامی معنوی برگزاری همایش (در استان کرمانشاه)
 دانشگاه فرهنگیان - سازمان ارشاد اسلامی - آموزش و پرورش - بنیاد شهید، سازمان شهرداری و ...

www.Olomensani.ir
www.Ghanonyar.ir

محورهای پذیرش مقالات

تمام گرایش های رشته فقه، حقوق و علوم قضایی ■ علوم تربیتی، تکنولوژی آموزش و آموزش و پرورش
 روانشناسی، علوم اجتماعی، علوم دینی و مذهبی ■ علوم اقتصادی، بانکی و تمام گرایش های مدیریت

مدیر اجرایی همایش
 دکتر شهلا رضایی

دبیر علمی و مسئول همایش
 دکتر بهنام اسدی

مکان و زمان برگزاری همایش
 کرمانشاه - ۱۴۰۱/۱۲/۱۱

ایمیل رسمی همایش جهت دریافت مقالات پژوهشگران
 OLOMENSANI@YAHOO.COM

ارسال مقاله از طریق واتس آپ، اینستاگرام، تلگرام، روبیکا به شماره ۰۹۱۰۰۶۳۶۰۰۲

دبیرخانه مرکزی موسسه قانون یار: تهران، میدان انقلاب، خیابان اردیبهشت، موسسه قانون یار ۰۵۲۶ - ۰۲۱۶۶۹۷۹۵۱۹
 (در صورت طرح سوال درخصوص ارسال مقاله یا جذب در هیات علمی همایش با خانم دکتر قبادی تماس بگیرید. ۰۹۱۹۶۷۴۸۶۲۵)

 CiteFactor
Academic Scientific Journals
Indexing
Academia.edu
California-San Francisco
  MENDELEY
Sponsored And Indexed
PBBIN.com
Scientific Information Database
  جهاد
دانشگاهی
Scientific Information Database
  DRJI
Directory of Research Journals Indexing
WORLD of JOURNALS
  CONF PAPER
Sponsored and Indexed by
CIVILICA
We Respect the Science